

УДК 378.4(477-25)»1933/1941»

Казьмирчук М. Г.

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ТА МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У КИЇВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1933-1941 РР.)

У статті проаналізовано організаційні проблеми відновленого Київського державного університету в довоєнні роки. Проблеми забезпечення підручниками, навчальними програмами та планами, унормування освітнього процесу, проведення лекцій, семінарів, консультацій, складання сесій висвітлені на тлі ідеологічних чисток радянської влади в освітянській сфері.

Ключові слова: освітній процес, підручники, навчальні програми, лекції, семінари, ідеологічні чистки, Київський державний університет.

Повнота висвітлення та осягнення реформаційних процесів у вищих навчальних закладах сфері сучасної України не можливі без вивчення історії одного з найкращих університетів країни. Перед вітчизняними науковцями залишається чимало недосліджених та непізнаних проблем, однією з яких є діяльність Київського державного університету в період сталінського тоталітарного режиму. Дослідження має важливе практичне значення, яке полягає у розширенні спектру наукових знань про характер суспільно-політичних та економічних процесів в УРСР доби сталінізму, висвітлюючи маловідомі сторінки історії України. Залучення до наукового обігу нових архівних документів та матеріалів по-новому характеризують та розширяють маловивчену історію відновлення Київського державного університету.

Нині ведеться систематична робота з дослідження історії окремих факультетів Київського університету [29; 34], біографії деяких професорів та ректорів в умовах розгортання політичного терору [2; 47], де відтворені основні етапи їхнього життя та діяльності, віднайдені унікальні фотозображення, автографи. У 2008 р. була захищена кандидатська дисертація К.Довганя щодо діяльності Київського університету в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму [24], де розглядалися більше репресії та їхні наслідки. Проте без детального розгляду освітнього процесу, повсякденного життя студентів, викладачів, допоміжного персоналу, правових умов та структури відновленого університету в Києві, не можливо комплексно розв'язати проблему його діяльності в добу існування тоталітарного сталінського режиму. Тому актуальним завданням є дослідити структуру Київського державного університету сталінської доби, проаналізувати механізми створення нових кафедр та факультетів, висвітлити права та обов'язки педагогічних працівників безпосередньо у структурі Київського вишу.

У перші роки діяльності відновленого Київського державного університету (далі – КДУ) постала проблема організації освітнього процесу – забезпечення підручниками, програмами, робочими планами, унормування проведення залікових сесій, підготовка до них студентів тощо [50, 1]. Відразу ж виникли негаразди при розробці планів та навчальних програм, де відзначався

не професіоналізм, переслідувалися ідеологічні помилки, які провокували постійні зміни. Деякі з навчальних планів відразу отримували негативний відгук і не встигали надійти до студентів та викладачів. Так, студенти 4-го курсу економічного відділу історичного факультету в грудні 1933 р. відзначали: «Наш курс і досі не забезпечено робочим планом. З 8 дисциплін до групи доведено лише 2 плани – діамат [діалектичний матеріалізм – М.К.] та Історія України. Причому обидва робочі плани передруковані без літератури, а в робочому плані з Історії України навіть не визначено навчальних тем. Також до кінця невідомий і навчальний план до кінця року, – бо він часто змінюється...» [26, 1]. У постанові ЦВК СРСР відзначалося: «...учебные планы и программы вузов, втузов и техникумов имеют целый ряд серьезных недостатков...нет твердых учебных планов: большинство вузов, втузов и техникумов работает по так называемым переходным планам, при чем учебные планы и программы часто пересматриваются и в результате почти повсеместно отсутствует стабильность учебного процесса... в учебных планах преобладает многопредметность...», водночас рекомендувалося до 1 січня 1933 р. переглянути навчальні плани та програми [41, 669].

У зв'язку з ідеологічними чистками навчальні плани постійно переглядали та змінювали. Так, змінені були програми з української мови та літератури, підготовлені «ідеологом націонал-фашизму» професором М.К.Зеровим та доцентом Л.І.Білозер [25, 1]. Доцент Л.І.Білозер «друга фігура» після М.К.Зерова, яка критикувала в програмі «нацдемівщину» загалом, а не конкретно її представників на «літературному фронті» [22, 41]. У 1933 р. було розкритиковано програми професорів С.Савченка та М. Калиновича, у процесі «викриття» «цих шовіністів, з їх тихою сапою в програмах» [22, 54]. Недоліками програми професора С.Савченка із кафедри Всесвітньої історії літератури, на думку комісії з перевірки ідеологічного стану КДУ, були нечіткі тлумачення, брак відповідних висловлювань В.І.Леніна та висвітлення західної літератури, де була присутня психологія «підготовки війни проти СРСР» [22, 65]. Програма М.Зерова з історії української літератури була названа «історією форм і стилю в українській літературі», яку необхідно «переробити або точніше замінити зовсім іншою програмою». Програму М.Калиновича для курсу загального мовознавства визнали такою, що «потребує ретельної рецензії фахівця-марксиста з мовознавства» [22, 59, 61]. Критиці була піддана програма «Методології мовознавства» І.Грищенка як «яскравий показчик наліплювання ярликів марксо-ленінської термінології без розкриття її суті... Загалом програма – порожня схема. Побудована чисто формально – схоластично, відірвано від практики, політики, сучасності... Але вона являє яскравий зразок форми, в якій можна протаскувати ворожі концепції...» [42, 2]. Знищувалися програми, розроблені «ворогами народу», а згодом й ідеологічно виважені розробки, авторів яких чекала доля попередників. Так, програма з історії України члена партії та професора І.Ф.Слизького і асистента Лаврова також здобула негативний відгук, бо вона, буцімто, була складена з непояснених виразів: «завдання курсу історії України», «Особливості феодалізму на Україні» тощо, а «в чому завдання і особливості полягають, у програмі не

виявляється». Проте найбільшими «помилками» було те, що в програмному вступі зовсім нічого не говорилося про зв'язок історії українського народу з російським, а рекомендована література, дана в програмі, була раніше «засуджена». Професор І.Ф.Слизький виправдовувався тим, що усно вказував студентам на помилки в рекомендованій літературі, але його програму було відхилено так само, як і його попередників [22, 43]. Така сама доля спіткала програми «переверзіанця-механіста» професора Перліна, троцькіста Журавського та багатьох інших. Навіть прихильників комуністичної влади почали критикувати. Так, професора Реформатського, який «твердо стояв на комуністичних позиціях» критикували за те, що він «ще не позбавився буржуазної методології, не розуміє суті планування науки», особливого засудження здобула його репліка: «Я занадто старий, щоб вивчати діалектику» [22, 37, 47]. З огляду на репресії не дивно, що у 1933-1934 рр. програми по основних дисциплінах кафедра економіки «механічно, без будь-якого пристосування до університету, прийняла типові, надісланих від Комітету по вищій школі із Москви, хоч кількість годин не збігається» [22, 48].

Зовсім не мали робочих планів та програм новостворені кафедри. Так, кафедра історії ВКП(б) в 1933 р. не мала плану роботи, «за весь навчальний рік було лише одне засідання, на якому розбиралося затвердження програми й навантаження», кафедра не провадила ніякої методичної роботи в КДУ [22, 51]. Кафедра ленінізму, яку очолював член партії професор Ю.Л.Рахманін, «фактично не існує, ні програми, ні робочого плану кафедра не має, курс ленінізму на сьогодні в КДУ фактично не читається» [22, 63].

Згодом впорядкуванню навчального процесу стали приділяти більше уваги, проте все ж деякі навчальні програми пропускали. Так, всесвітньо відомий академік М. П. Кравчук у збірнику «Розвиток науки в Київському університеті за сто років» (1935) розмістив чіткий навчальний план фізико-математичного факультету на 1935/1936 навчальний рік. Проте загалом й надалі відчувалася незабезпеченість навчальними програмами та планами, що негативно впливало на роботу факультетів. Так, 1935 р. геолого-географічний факультет скаржився на «багатопредметність» програм, надання зайвих годин додатковим дисциплінам за рахунок основних, на те, що багато додаткових дисциплін не пристосовано до спеціального циклу [33, 3]. Особливого нарікання викликав брак програм географічного відділу КДУ: «До цього часу навіть не складено програму для 4 та 5 курсів, і навіть не визначено, які саме спеціальні предмети будуть читатись на цих курсах, тобто не визначено профілів, по яких будуть спеціалізуватись студенти-географи... Це...ставить їх перед невідомим майбутнім» [33, 3]. Ті ж програми, за якими читалися дисципліни, були складені переважно для педінститутів, виникало питання: «...незрозуміло, чому університет мусить рівнятися на педінститутські програми?!» [33, 3]. У 1936 р. студенти 3 курсу хімічного факультету скаржилися на брак навчального плану з хімічної технології, лекцій та «телефонні консультації» викладача професора Садовського [30, 4]. Для розв'язання незадовільної ситуації з навчальними планами збиралися конференції та наради. Так, 5-9 травня 1936 р. у Києві на базі КДУ проходила

конференція університетів УСРР. Одним із нагальних завдань конференції стало обговорення питання належної організації навчального процесу. Незважаючи на досить активне друкування програм, починаючи з 1938 р., негаразди з навчальними планами та програмами залишилися.

На 1938-1939 навчальний рік були затверджені програми «Варіаційне числення» та «Вища геометрія», «Фізика» для фізико-математичних факультетів [10, 1-5; 16, 1-2], у 1939 – 1940 рр. – розроблено програми для механіко-математичного факультету – «Вища алгебра», «З теорії вірогідностей», «Рівняння математичної фізики» [11, 1-6], у 1940-1941 рр. було затверджено програми «Геометрическое построение», «Дифференциальная геометрия», «Математический анализ» для загального та спеціального вивчення, «Теория функций действительного переменного» [12, 1-9], «Теоретична механіка» [13, 1]. У 1939-1940 рр. фізичний факультет затвердив програму з диференційних рівнянь, теоретичній астрономії, електрорадіотехніці, проте деякі із них так і не були опубліковані [14, 1-11; 15, 1-17]. Програми, розроблені професором В.Ізбековим та Є. Хотинським, затвердили для хімічних факультетів державних університетів [17, 1-6; 19, 1-6]. Затвердили і програму С.Гончарова «Высокомолекулярные соединения», де на початку епіграфом було взято слова Й.Сталіна: «Без теорії практика сліпа і теорія без практики безпредметна... Добра теорія дає практикам силу орієнтації, ясність перспективи і певність в роботі» [21, 1]. Також було розроблено програму з «Военной химии» [18, 1-2].

Але вже у 1939 р. почали виникати перешкоди при спробах оновлення застарілих програм, адже керівництво боялося залишитися без них. Так, викладач української мови В.Пеліпас на факультеті іноземних мов «допустив грубу політичну помилку»: самочинно скоротив вступ та висновки в програмі з сучасної української мови, де довго й нудно висвітлювалося питання боротьби з буржуазно-націоналістичним шкідництвом у справі української літературної мови, про події Великої Жовтневої революції та більшовицька ідеологія. Декан факультету про такий вчинок викладача не доповів в навчальну частину. Таке ставлення було на той час неприпустимим, тому 8 березня 1939 р. були заборонені будь-які скорочення, зміни та доповнення до програм, які не були затверджені Всесоюзним комітетом у справах вищої школи (ВКВШ) та Народним комісаріатом освіти [5, 148].

Радянська влада намагалася реформувати освітній процес, збільшити якість ідеологічного виховання майбутніх висококваліфікованих кадрів. Так, 15 травня 1934 р. було прийнято постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «О преподавании гражданской истории в школах СРСР» [37, 350-351] і «О преподавании географии в начальных и средних школах СРСР» [36, 351-353], на основі яких були переглянуті університетські програми з історії та географії. У першій із них відзначалося: «Учебники и само преподавание носят отвлекающий, схоластичный характер... учащимся преподносят абстрактное определение общественно-экономических формаций, подменяя таким образом связное изложение гражданской истории... Решающим условием прочного усвоения учащимися курса истории является соблюдение историко-

хронологической последовательности в изложении исторических событий с обязательным закреплением в памяти учащихся важных исторических явлений, исторических деятелей, хронологических дат». Особливу увагу влада вирішила спрямувати на соціально-економічні дисципліни та покращення їхнього викладання. Так, ректор КДУ М.А.Кушнар'єв у листі від 11 липня 1935 р. до секретарів ЦК КП(б)У П.П.Постишева та М.М.Попова називав основними факультетами університету літературно-мовний та історичний [51, 90]. У 1935 р. від імені студентів-географів було обґрунтовано потребу в історії на географічному відділі КДУ: «щоб можна було гарно опанувати знання з фізичної, а особливо – економічної географії, нам, як географам, треба дати й історичний нарис даної держави. У нас же на географічному факультеті історії майже не знають» [23, 3].

Протягом 1933-1941 рр. багато предметів потрапило у заборонений список. У СРСР кібернетика та генетика оголошувалися псевдонауками, штамп буржуазної науки отримала й археологія. У доповідній записці ректора Д.Ф.Мельникова відзначалося: «Археологія, в буржуазному її розумінні, як самостійна наука чи наукова дисципліна, якою буржуазні історики механістично підміняють історію матеріальної культури, входить в історію матеріальної культури як спеціальна галузь, що досліджує матеріальні рештки суспільної діяльності історичних суспільств тощо» [22, 5, 72]. Оголошувалося, що курс матеріальної культури в Київському університеті вкрай необхідний, бо передбачена історія мистецтва «зберігає позиції тільки за старими фахівцями», а історія матеріальної культури є процесом всякого історичного дослідження, включаючи елементи мистецтвознавства, лінгвістики, історії техніки, етнографії, геології, палеонтології, нумізматики [22, 5]. Київський державний університет протягом 1933-1941 рр. мав проблеми із забезпеченням студентів необхідними для навчання підручниками. Заборонену літературу вилучали ще й в 1933 р.: «При утворенні бібліотеки підручної літератури кожна кафедра мусила подбати, щоб її дисципліна була забезпечена літературою, щоб шкідливу літературу було вилучено з бібліотеки» [1, 1]. Проте підручників не вистачало, особливо на це нарікали історики, бо «75 % істориків не мали бібліотеки». У 1935 р. на прохання студентів, ректором було виділено 3,5 тис. крб. для кожного факультету аби забезпечити їхні фонди необхідною літературою. Та факультети не поспішали закуповувати книги, що будь-якої миті могли стати «ворожими» щодо радянської ідеології. Реалізувати ці кошти цілком зміг лише фізико-математичний факультет [48, 2]. Радянське керівництво дуже дбало про зміст та ідеологічну спрямованість нових підручників. 26 січня 1936 р. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) схвалили постанову В.Молотова та Й.Сталіна «Об учебниках истории», де відзначалося: «Для просмотра и улучшения, а в необходимых случаях и для переделки написанных уже учебников по истории, организовать комиссию в составе т.т. Жданова (председатель), Радека, Сванидзе, Горина, Лукина, Яковлева, Быстрянского, Затонского, Файзуллы Ходжаева, Баумана, Бубнова и Бухарина. Комиссии предоставит право организовывать группы для просмотра отдельных учебников, а также объявлять конкурс на учебники взамен тех, которые будут

признаны подлежащими коренной переработке. В первую очередь должны быть пересмотрены учебники по элементарному курсу истории СССР и по новой истории» [40, 93-94].

Одnocześnie були оприлюднені зауваження Й. В. Сталіна з приводу конспектів підручників з історії народів СРСР та нової історії, що сприяло зміні робочих планів та взагалі викладанню історії в КДУ. Відтепер при викладанні та вивченні матеріалу застосовувалися виключно твори К.Маркса й Ф.Енгельса, В.І.Леніна та Й.В.Сталіна. На історичному факультеті КДУ в 1933-1941 рр. предмет історії України під виглядом ліквідації надлишкової багатопредметності було замінено історією народів СРСР [1, 1]. 19 червня 1937 р. постановою РНК УРСР «Про підвищення кваліфікації викладачів» оголошувалося: «учителі-заочники та екстерни неповністю забезпечені навчальними планами і програмами, підручниками, методичними вказівками, консультаціями» [45, 1-4]. У 1938 р. було схвалено постанову ЦК КП(б)У про вивчення історії ВКП(б) за підручником «Короткий курс історії ВКП(б)» [43, 1]. У 1939 р. відзначалося: «партія і комсомол вимагають від нас глибокого вивчення історії ВКП(б), свідомої, настирливої роботи над оволодінням основами марксизму-ленінізму... Цей курс повинен бути поставлений в центр нашої роботи» [32, 1].

Список заборонених книг і підручників постійно зростає разом із хвилею репресій. Для контролю за підручниками 9 березня 1938 р. було затверджене ВКВШ «Положення про бібліотеки ВУЗів», за яким бібліотека КДУ об'єднувала, керувала та контролювала всю бібліотечну роботу кабінетів і лабораторій. Керівництво бібліотечною роботою у цих структурах здійснював директор бібліотеки [5, 75].

Справжньою проблемою для відновленого університету протягом 1933-1941 рр. стало забезпечення іноземними книгами. Особливо ця проблема поставала перед студентами 4 та 5 курсів, які мали працювати за наказом ВКВШ над фаховою літературою іноземними мовами, підвищуючи цим свою кваліфікацію. Окремі кафедри й зокрема кафедра іноземних мов, на думку радянської влади, не виявляла «потрібної настирливості в цьому питанні». У 1939 р. студенти зобов'язувалися опрацьовувати фахову літературу іноземними мовами і готувати від 0,5 до 1,5 друкованих аркушів перекладу іноземної фахової літератури, а бібліотеки мали забезпечити їх безперервним постачанням іноземних книжок. Оцінка за переклад вписувалася випускникам у практичну роботу [6, 120].

У перші роки відновлення діяльності Київського університету лекції та семінари були низької якості та не відповідали університетському рівню. Викладання предметів велося несистематично, бо часто змінювались викладачі, що не сприяло підвищенню освітнього рівня. Так, навіть про викладання найціннішого для радянської влади курсу діалектичного матеріалізму (діамат) на історичному факультеті студенти відзначали: «Лекції читались для 2-го і 3-го курсів в одній аудиторії, семінарів було всього 4 години, та ще й до того ж семінар провадив викладач, який жодного разу не був на лекціях» [31, 1]. Студенти 4 курсу економічного факультету КДУ скаржилися на «панування

неприпустимого стану»: опрацювання на семінарі матеріалу, якого лектор не подавав, безсистемність лекцій, «розрив» в роботі професорів та асистентів. Лектор діамату професор М.Т.Нижник та його асистент Заволока, який вів семінари, мали «розрив» у викладанні: «тов. Заволока прийшовши на семінар, дізнається, який саме матеріал подав проф. Нижник, отже, до семінару він практично не готується як слід» [26, 1].

Консультацій у 1933-1935 рр. майже не було, або провадилися незадовільно: студентів бувало мало і приходили вони не підготовленими. На історичному факультеті у 1935 р. професори Машевський та К.Т.Штепа провадили консультації в гуртожитках, що сприяло виявленню великої активності студентів. Пізніше ці консультації завершувалися спільною вечерею [3, 2]. У 1936 р. «коридорним» та «квартирним» консультаціям вирішили покласти край, наказали по кафедрах виділити спеціальне місце для консультацій, повістити розклад консультацій кожного викладача [35, 4].

Систему викладання вирішили реформувати, коли у 1936 р. певної стабільності набула справа укладення та впровадження навчальних програм і планів, підвищилася якість викладання предметів, а також успішність студентів. Приводом до реформування стало те, що «учебные планы все еще многопредметны и подвергаются, равно как и программы, ежегодным изменениям. Отсутствуют стабильные учебники для высшей школы и нет совершенно учебников по ряду важных дисциплин. При организации новых высших учебных заведений и развертывании старых нередко упускалось важнейшее условие работы вузов – обеспечение их соответствующими научно-педагогическими кадрами, лабораториями, кабинетами, библиотеками, в результате чего уровень обучения в ряде высших учебных заведений немногим отличается от уровня средней школы (техникумов)». Директорів вишів звинувачували у відсутності повсякденного піклування про всебічне виховання студентів, перекладання ряду основних функцій управління на другорядних осіб, відсутність контролю за вступними іспитами, зниження вимог до вступників [38, 501].

У червні 1936 р. постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «О работе высших учебных заведений и о руководстве высшей школой» визнала помилки в справі організації університетської освіти в першій половині 1930-х рр. і зобов'язала Наркомат освіти УСРР та керівництво КДУ забезпечити університет відповідними науково-викладацькими кадрами, лабораторіями та аудиторіями. В основу навчального процесу відтепер було покладено самостійну роботу студентів у читальнях, бібліотеках, лабораторіях або вдома з забезпеченням студентів консультаціями [38, 501-509]. Постанова РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 23 червня 1936 р. передбачала ліквідацію семінарських занять як пережитку бригадно-лабораторного методу навчання, засудженого ще 19 вересня 1932 р. у Постанові ЦВК СРСР [38, 502]. Замість семінарів студенти відтепер були змушені самостійно опрацювати матеріал. Такі заходи, на думку керівництва держави, мали сприяти розгортанню науково-дослідної роботи серед студентів вузів. Самостійна робота оголошувалася «головним моментом у процесі навчання» [46, 2]. Так, у 1936-1937 рр. було розроблено загальні «установки»

групповых занятий з органічної хімії, де зазначалося: «1. Принципиально отказаться от старой установки групповых занятий семинарского типа в управлении «пережевывания» лекционного материала в ее ориентации на наиболее слабых студентов, которая, по существу, сводила занятия к репетиторству. 2. Основная установка групповых занятий – помощь студентам в организации их самостоятельной работы и в овладении методической стороной этой работы. 3. Этой принципиальной установкой и предполагаются общие направления и содержания групповых занятий. а) Лекции проводятся преимущественно в направлении выяснения установочных, принципиального значения вопросов органической химии. Описательная часть органической химии (отдельные представители и т.п.) в лекционный материал не включаются и выносятся на самостоятельную работу студента. б) В содержание групповых занятий входит: проработка задач и упражнений в направлении выработки у студентов самостоятельного подхода к разрешению вопросов синтетических методов и выяснению связи между строением органических соединений и их свойствами химическими и физическими. в) Общая установка групповых занятий в использовании исключительно логической стройности системы органической химии для развития у студентов «химического мышления». Содержание и метод групповых занятий отнюдь не должен ориентироваться на слабых студентов. Для них, при необходимости, организуется специальная группа. Детализация содержания групповых занятий: 1. В начале курса особое внимание обращается на овладение студентами основными для всего дальнейшего курса вопросами изомерии и номенклатуры. Достигается это не систематическим изложением руководителей этих вопросов, а разрешением даваемых руководителем заданий самостоятельно студентам... 2. Способы получения – прорабатываются не как «отдельные» способы, а в установке на обобщение их в основные синтетические методы органической химии... 3. Свойства – прорабатываются... с развитием у студентов навыков делать самостоятельно выводы по этим вопросам... Методика проведения групповых занятий. Группе дается общее задание, выполняемое письменно студентами. Выявляются общие неясные для студентов вопросы (опросом группы). Для выяснения их с помощью руководителя часть студентов вызывается к доске. В виду того, что групповые занятия являются одним из звеньев всего учебного процесса, производится индивидуальная оценка занятий каждого студента. Одна из главных задач групповых занятий – развивать у студентов критическое отношение к изучаемому материалу и общую инициативность. В связи с этим руководителям развивать у студентов привычку к выдвиганию вопросов, требующие разъяснение руководителя. Добиваться, чтобы каждый студент в письменной форме указывал те вопросы, какие остались ему непонятными при самостоятельной проработке курса. При разрешении этих вопросов руководителям давать только наводящие, для возможности самостоятельного разрешения вопросов. Для фиксации материала, разрабатываемого на групповых занятиях у каждого студента должна быть тетрадь, которая периодически просматривается руководителем. О студентах систематически

самостоятельно не работающих и не выполняющих домашних заданий, сообщается в деканат» [20, 1-3].

У 1936 р. було врегульовано і усталено навчальний рік, який за постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) 1936 р. у КДУ тривав з 1 вересня по 30 червня з перервами на канікули (зимові з 24 січня по 6 лютого та літні з 1 липня по 31 серпня), які ділили навчальний рік на 2 семестри [9, 1-2]. Тривалість навчального дня студентів становила 6 годин, що становило не більш як 3 дисципліни на день. Навчальні заняття починалися о 8.30 і закінчувалися о 16.20. Студент встигав і підготуватися, бо бібліотеки, читальні зали та кабінети працювали з 9.30 до 22 години щодня, крім неділі. Обов'язковим було відвідання семінарських занять з курсу марксизму-ленінізму, а також практичних занять з військової та фізичної підготовки. Студенти, які самовільно залишали заняття та не подавали документів для виправдання прогулу, могли бути виключені із університету [9, 1-2, 3]. У 1938 р. було прийнято спеціальні «Вказівки для розрахунку штатів у ВУЗах», які базувалися на постанові РНК СРСР від 1937 р., де відзначалася необхідність встановлення основної навчальної одиниці – потоку, та поділу кількості студентів, яка перевищує 200 осіб, на два потоки. Група мала складатися з 25 – 30 осіб, а для 4 і 5 курсів групи могли бути зменшені до 20 осіб [4, 2; 8, 4-5]. 17 червня 1939 р. наказом ректора навчання в університеті на 1939 – 1940 навчальний рік переводилося на дві зміни. У першу зміну з 8 год. 30 хв. до 14 год. 20 хв. провадилося навчання на фізико-математичному, геолого-географічному, філологічному, юридичному, біологічному та хімічному факультетах. А з 15 год. до 20 год. 50 хв. навчалися студенти в другу зміну на історичному факультеті та факультеті західних мов і літератури, а згодом на другу зміну перевели і геолого-географічний факультет, а на першу – історичний. Між парою обов'язково була перерва 10 хв., а на день було не більш як 3 пари [7, 65,67, 95]. Іспити могли тривати із 8 години ранку і до 22 години вечора [6, 187].

Звичайно важливим питанням для нормування освітнього процесу стало встановлення чіткої системи перевірки знань. У січні 1936 р. було ухвалено постанову «Про облік знань і порядок перевodu і випуску студентів державних університетів», за якою ліквідувалася система так званих конференцій, замість цього встановлювалися курсові заліки [27, 1]. У травні 1936 р. постановою ЦК ВЛКСМ було прийнято рішення про максимальне розвантаження студентства від громадсько-політичних обов'язків на період підготовки і проведення залікових сесій [44, 1]. 25 жовтня 1936 р. ВКВШ при РНК СРСР було запроваджено єдину форму студентського квитка та залікової книжки, за студентський квиток студент мав сплатити 50 коп., отримуючи його на весь час навчання. Квиток підписувався ректором та особисто видавався деканом факультету студенту. На початку кожного семестру студентські квитки продовжувалися. Якщо студентський квиток губився, ректор накладав на студента дисциплінарне покарання та особисто видавав йому дублікат. За залікову книжку студент сплачував 1 крб. Вона підписувалася заступником ректора з навчальної частини та деканом відповідного факультету. До

«заліковки» обов'язково заносилися всі оцінки, отримані студентом під час іспитів та заліків. Усі записи мали робитися тільки чорнилом. Закінчуючи університет, студент мав здати «заліковку», яка прикріплювалася до його особової справи. Всі квитки та «заліковки» мали бути обміняні на нові типові зразки до 5 лютого 1937 р. [39]. У квітні 1938 р. ВКВШ при РНК СРСР затвердив порядок складання іспитів і заліків, де зазначалося, що складання іспитів відбуватиметься за програмами, затвердженими у Комітеті, на кожен предмет відводиться 3 – 4 дні, приймають іспити безпосередні викладачі курсу, проводяться як в усній, так і в письмовій формі, причому письмові іспити супроводжуються обов'язково усними питаннями, а оцінки ставляться у «заліковки» та у відомості [28, 2].

Вступні іспити за статутом 1939 р. абітурієнти мали складати з російської мови (твір, граматики, література), історії народів СРСР і конституції СРСР, математики, фізики, хімії та іноземної мови на вибір (англійська, французька або німецька) та українську мову (твір, граматики, література). Також для вступу на історичний факультет окремо складала іспит з історії та для вступу на геолого-географічний факультет – географію [49, 4].

Отже, після експериментів із вищою освітою, радянське керівництво вирішило повернутися до класичної організації Київського та інших університетів у 30-х рр. ХХ ст. Проте радянський період для Київського державного університету виявився не простим. Перед викладачами та студентами постали проблеми із підручниками, нестачею навчальних програм та планів, проведенням лекцій та семінарів, що представляло б радянську начальну систему, замінюючи старі самодержавні канони. До того ж у зв'язку з проведенням репресій не вистачало кваліфікованих спеціалістів. До позитивних моментів можна віднести нормування освітнього процесу та встановлення чіткої системи перевірки знань.

Література

1. Вдарити по зривниках навчання // За комуністичні кадри. – 1933. – №3 (2 жовтня).
2. Верба І. В. Кость Штеппа // Український історичний журнал. – 1994. – №4.
3. Вишнівська О. Зразково підготуємось до сесії // За комуністичні кадри. – 1935. – №12 (25 травня).
4. Державний архів м. Києва (далі – ДАК). – Ф. Р-1246. – Оп.5. – Спр.1.
5. Там само. – Оп. 5. – Спр. 3.
6. Там само. – Оп. 5. – Спр. 4.
7. Там само. – Оп. 5. – Спр. 5.
8. Там само. – Оп. 5. – Спр. 7.
9. Там само. – Оп. 5. – Спр. 8.
10. Там само. – Оп. 6. – Спр. 1.
11. Там само. – Оп. 6. – Спр. 2.
12. Там само. – Оп. 6. – Спр. 3.
13. Там само. – Оп. 6. – Спр. 7.
14. Там само. – Оп. 7. – Спр. 1.
15. Там само. – Оп. 7. – Спр. 2.
16. Там само. – Оп. 10. – Спр. 1.
17. Там само. – Оп. 15. – Спр. 1.
18. Там само. – Оп. 15. – Спр. 10.

19. Там само. – Оп. 15. – Спр. 2.
20. Там само. – Оп. 15. – Спр. 5.
21. Там само. – Оп. 15. – Спр. 9.
22. Державний архів Київської області (ДАКО). – Ф. Р-144. – Оп.1. – Спр.1400.
23. Добжанський. Чи потрібна географам історія? // За комуністичні кадри. – 1935. – № 31 (30 жовтня).
24. Довгань К. Київський університет в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму (1933-1941 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / К.Г.Довгань; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008.
25. За більшовицький стиль в роботі // За комуністичні кадри. – 1933. – №12 (26 грудня).
26. Зламати саботаж у реалізації вказівок комісії чистки партії // За комуністичні кадри. – 1933. – №9 (1 грудня).
27. Зразково підготуватись до заліків // За комуністичні кадри. – 1936. – №2 (14 січня).
28. Іспити і заліки у вишах // За комуністичні кадри. – 1938. – №19 (11 квітня).
29. Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодні / Під ред. проф. Г.Д.Казьмирчука. – К., 2004. – 365 с.
30. Коломієць Ю. Алло! Професор Садовський // За комуністичні кадри. – 1936. – №13 (2 квітня).
31. Коростишевська. Налagodити викладання діамату // За комуністичні кадри. – 1934. – №37. – 29 грудня.
32. Левченко Г. Глибоко опрацювати матеріал // За комуністичні кадри. – 1939. – №15 (31 березня).
33. На огляд – геолого-географічний факультет // За комуністичні кадри. – 1935. – №31 (30 жовтня).
34. Наукові записки: до 170-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Т.1. – К.: Педагогіка, 2004.
35. Нечипорук Д. Перебудувати роботу аспірантури // За комуністичні кадри. – 1936. – №1 (6 січня).
36. О преподавании географии в начальных и средних школах СРСР: постановление СНК СРСР от 15 мая 1934 г. // Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР. – 1934. – №26 (27 мая). – Ст. 207.
37. О преподавании гражданской истории в школах СРСР: постановление СНК СРСР от 15 мая 1934 г. // Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР. – 1934. – №26 (27 мая). – Ст. 206.
38. О работе высших учебных заведений и о руководстве высшей школой: постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 23.VI.1936 г. // Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР. – 1936. – №34 (21 июля). – Ст. 308.
39. Об утверждении единой формы студенческого билета, зачетной книжки и инструкции Всесоюзного комитета по делам высшей школы о введении единого студенческого билета и единой зачетной книжки для студентов высших учебных заведений: постановление СНК СССР от 25 октября 1936 г. // Режим доступа: <http://www.knukim-edu.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16506.htm>
40. Об учебниках истории: постановление ЦК ВКП (б) и СНК СРСР от 26 января 1936 // Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР. – 1936. – №6 (16 февраля). – Ст. 45.
41. Об учебных программах и режиме в высшей школе и техникумах: постановление ЦИК СССР от 19 сентября 1932 г. // Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР. – 1932. – №68 (25 сентября). – Арт. 409.
42. Панченко. Рецензія на програму з «методології мовознавства» // За комуністичні кадри. – 1933. – № 1 (1 липня).

43. Про вивчення історії ВКП(б) // За комуністичні кадри. – 1938. – № 41 (17 вересня).
44. Про перехідні залікові іспити в вишах, втишах і технікумах // За комуністичні кадри. – 1936. – №19 (14 травня).
45. Про підвищення кваліфікації вчителів: постанова РНК УРСР і ЦК КП (б)У від 19 червня 1937 р. // Збірник законів і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1937. – №34 (27 червня) – Арт. 131.
46. Проф. Фішер. Привчитись до самостійної роботи // За комуністичні кадри. – 1935. – № 17 – 19 (14 липня).
47. Ректори Київського університету. 1834 – 2006 / В.В.Скопенко, В.А.Короткий, Т.В.Табенська та ін. – К., 2006.
48. Ринський. Моя пропозиція // За комуністичні кадри. – 1935. – №12 (25 травня).
49. Статут Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка / Ред. Мовшиць С.С. – К.: Вид-во КДУ ім. Т.Г.Шевченка, 1939.
50. Хід штурму за якість // За комуністичні кадри. – 1933. – № 2 (17 лютого).
51. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6641.

Казьмирчук М.Г. Проблемы организации и методического обеспечения в Киевском государственном университете (1933-1941 гг.)

В статье проанализировано организационные проблемы восстановленного Киевского государственного университета в довоенные годы. Проблемы обеспечения учебниками, научными программами и планами, нормализация учебного процесса, проведение лекций, семинаров и консультаций, сессий выяснены на фоне идеологических чисток советской власти в образовательной сфере.

Ключевые слова: образовательный процесс, учебники, учебные программы, лекции, семинары, идеологические чистки, Киевский государственный университет.

Kazmirchuk M.G. Problems of organization of teaching and methodical providing in the Kievan state university (1933-1941)

The article analyzes the educational and organizational problems at renewed the Kiev State University during the prewar years. The problems with books, academic programs and plans, the normalization of the learning process, lectures, seminars and consultations clarified against the background of ideological cleansing by Soviet power in the educational sphere.

Keywords: educational process, textbooks, educational programs, lectures, seminars, the ideological cleansing, Kiev State University.

Рецензент: **Євдокимов М.О.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
16.03.2012